

Ольга ПОПОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Бердянського державного педагогічного університету

Формування стилістичних умінь майбутніх учителів початкової школи під час вивчення синтаксису сучасної української літературної мови

Постановка проблеми. У сучасній українській літературній мові синтаксис правомірно розглядають як "вищий граматичний рівень, який стоїть над морфологічним. У синтаксичному ярусі знаходять функціональну довершеність і оцінку всі засоби мови і мовлення" [2, с. 8].

Синтаксис як розділ граматики, що "вивчає будову словосполучень і речень, процеси породження мовлення: зв'язки слів, словоформ у словосполученні й реченні та зв'язки і порядок частин тексту" [6, с. 311], має чималі стилістичні можливості. Вони ґрунтуються на досить розвиненій синонімії характерних для синтаксису явищ. Ураховуючи те, що курс сучасної української мови, який викладається в процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи, є комплексним, оскільки включає історію мови, діалектологію та стилістику, під час вивчення синтаксису варто звернути увагу і на формування стилістичних умінь та навичок студентів. Саме це визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування культури мовлення (і стилістичної вправності як її складової) майбутніх учителів знайшла відображення в розвідках відомих методистів (Н.Бабич, О.Біляєв, М.Вашуленко, Л.Варзацька, Б.Головін, А.Капська, Т.Козачук, В.Мельничайко, Л.Паламар, М.Пентилуок, Г.Сагач та ін.). Водночас, у Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст. (2008 р.) зазначається, що основна мета вітчизняної системи освіти – створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина своєї держави, виховання поколінь, здатних навчатися впродовж життя. На реалізацію цих завдань значною мірою впливає рівень мовленнєвого розвитку особистості. Саме від рівня сформованості в неї мовних і мовленнєвих навичок залежить, як сприйматимуться нові знання, удосконалюватимуться вміння.

З метою забезпечення систематичності в роботі зі стилістики нами було зроблено спробу визначити низку питань цього розділу лінгвістики, які розглядаються в процесі опрацювання студентами синтаксичних понять.

Виклад основного матеріалу. В основу опрацювання синтаксису з позицій функціонально-комунікативного підходу покладено комунікативні якості мовлення, що були предметом уваги багатьох мовознавців: українських – Н.Бабич, Л.Булаховського, С.Єрмоленко, М.Жовтобрюха, Л.Мацько, М.Сулими та ін.; російських – В.Виноградова, М.Головіна, М.Ілляша, С.Ожегова та ін.

Теоретичні положення, засвоєння яких майбутніми вчителями початкової школи сприятиме формуванню

стилістичної вправності їхнього мовлення, відображені в таблиці.

Розділи та теми курсу "Сучасна українська літературна мова", де вивчаються стилістичні поняття

Розділ	Тема
Синтаксис	Поняття про синтаксичні синоніми як паралельні конструкції, що мають спільне граматичне значення, однаковий лексичний склад, але відрізняються смисловими відтінками та стилістичними особливостями. Обмеження при вживанні окремих конструкцій чи зворотів у певному різновиді мовлення – основа стилістичного синтаксису
Просте речення	Стилістичні ресурси простого речення. Синонімія вираження присудка як засіб створення стилістичного забарвлення. Стилістична функція порядку слів у реченні. Стилістичні ефекти синонімії окремих типів простого речення: стверджувальних та заперечних, питальних і спонукальних, односкладних і двоскладних, повних і неповних. Стилістичні особливості речень з однорідними членами. Стилістичне вживання вставних слів і словосполучень. Стилістична роль звертань
Складне речення	Стилістичне використання складносурядних речень паралельно з групами самостійних простих речень, із складнопідрядними та складними безсполучниковими реченнями. Синонімія складнопідрядних речень з підрядними різних видів із простими реченнями з відокремленими другорядними членами. Стилістичні особливості вживання прямої й непрямої мови в тексті. Функціональні варіанти монологічного, діалогічного та полілогічного мовлення вчителів початкової школи
Пунктуація	Використання розділових знаків із спеціальними стилістичними завданнями: посилення питальності чи окличності, позначення сильного здивування чи обурення тощо

У ході експерименту на лекціях з сучасної української мови віддається перевага практичній стилістиці, що базується на смисловій, експресивній і функціональній синонімії. Така робота проводиться плановірно, систематично, тому сприяє формуванню стилістичних умінь студентів.

Так, постійна увага звертається на те, що тексти кожного зі стилів оформляються за допомогою речень, використання яких залежить від їх змісту, функціонально-стилістичного призначення, будови та емоційно-експресивного забарвлення.

Синтаксичні синоніми – це паралельні конструкції, які мають спільне граматичне значення, однаковий

лексичний склад, але відрізняються смисловими відтінками та стилістичними особливостями. Цілком закономірно А. Коваль відзначає, що "синтаксис відіграє надзвичайно важливу роль у стилістичній організації тексту: численні стилістичні явища тісно пов'язані з синтаксисом і проявляють себе саме через синтаксис" [3, с. 201]. Синонімічними бувають прості та складні, двоскладні й односкладні, повні й неповні речення, з однорідними, відокремленими членами й без них, з прямим і непрямим порядком слів тощо.

Синонімічними бувають словосполучення: *сльози дитини – дитячі сльози; прочитай листа – прочитав би ти листа*. Різницю в значенні, а отже, й у вживанні словосполучень типу *лимонний сік – сік лимона* пояснюємо так: у першому виражається узагальнена ознака, а у другому – конкретне відношення до предмета.

Особлива увага під час експерименту відводилася вживанню тих чи інших синтаксичних засобів у різних стилях мовлення. Наприклад, прості речення використовуються в усіх стилях, однак стилістичного забарвлення вони набувають залежно від способів вираження членів речення, інтонації, порядку слів тощо.

Під час вивчення членів речення, засобів їх вираження подавалися приклади, що уможлилювали порівняння стилістичних особливостей. Наприклад, займенниковий підмет, а саме той, що повторюється, у художньому стилі надає текстові увиразнення: *Все йде, все минає – і краю немає (Т. Шевченко); Я стою. Все снігу кличу в білому саду. І зоря мені шепоче: "Я прийду, прийду" (В. Сосюра)*.

Типові форми присудка не виділяються емоційним забарвленням, тому вони виступають як стилістично нейтральні й переважають у науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях. Розмовному стилю притаманний присудок, виражений інфінітивом, вигук, повторювані дієслова: *Заридала Катерина та бух йому в ноги (Т. Шевченко)*. Складені присудки набувають варіативності та семантичної різноманітності завдяки зв'язкам *бути, стати, робитися, здаватися* та допоміжним дієсловам, одні з яких є стилістично нейтральними, а інші стилістично забарвлені.

Другорядні члени речення сприяють уточненню, розгортанню думки, тому виступають як стилістично нейтральні. Однак у художньому мовленні вони часто слугують засобами підсилення, увиразнення: *Гнеться явір зеленесенький (Нар. тв.)*.

На лекціях з сучасної української мови зверталася увага студентів на те, що прямий порядок слів у реченні характерний для наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів, а зворотний – художнього та розмовного.

На стилістичне оформлення текстів мають вплив односкладні речення. Так, називні використовуються в художніх описах, означено-особові та неозначено-особові – у розмовному, публіцистичному й художньому стилях, узагальнено-особові – в усній народній творчості. Безособові речення переважають у книжних стилях мовлення, фольклорі.

Значні стилістичні можливості мають синоніми простого речення – стверджувальні й заперечні, розповідні, питальні й спонукальні, односкладні й двоскладні, повні й неповні речення. Саме вони забезпечують синтаксичну різноманітність тексту, його виразність.

Речення з однорідними, відокремленими членами найчастіше вживаються в книжному мовленні. В офіційно-діловому, публіцистичному, науковому стилях вони використовуються для передачі точного, логічного викладу думок, класифікації предметів і явищ, виділення й уточнення їх ознак тощо. У художньому та зрідка в публіцистичному стилях зазначені вище члени речення виражають емоційно-експресивне забарвлення тексту, поєднання логічно несумісних понять, створення контрастних картин, метафоричних порівнянь тощо. Наприклад, у реченні *Жоден м'яз не ворухнувся на молодому, без єдиної зморшки, обличчі Михайлика, яке не знало ще – ні смутку, ні горя, ні бритви, ні ляпаса – анічогісінько (О. Ільченко)*. Поєднання однорідних і відокремлених членів речення служить засобом лаконічної портретної характеристики художнього образу.

Під час вивчення звертання зазначали його стилістичну особливість. Найчастіше в діловому мовленні використовуються такі слова і словосполучення: *пані, пане, добродію, добродійко, панове товариство, шановна громадо* тощо. Звертання часто супроводжуються означеннями *шановний, вельмишановний, поважний, високоповажний* тощо. Такі форми вживаються в діловому мовленні. Щодо художнього стилю, то тут використовуються метафори, персоніфікації: *Ой не шуми, луже, зелений байраче (Нар. тв.)*. У монологічному мовленні поширені риторичні звертання – стилістичний прийом для створення емоційно напруженого мовлення, активізації читача або слухача.

Певними стилістичними відтінками характеризуються вставні слова. У науковому, діловому, публіцистичному стилях вони служать для логічного зв'язку в тексті: *по-перше, таким чином, щоправда, на думку вчених, отже*.

У процесі вивчення складних речень звертаємо увагу майбутніх учителів початкової школи на те, що цей вид речень найчастіше вживається в книжних стилях мовлення; причому складнопідрядні причини, часу, наслідку переважають у науковому стилі, а складносурядні – типові для художніх описів. Стилiстичне використання складних речень залежить від тих частин, що їх утворюють, смислових зв'язків між ними, засобів граматичного зв'язку (сполучників, сполучних слів, інтонації) тощо.

Пряма мова є ознакою книжного мовлення, широко застосовується в художньому стилі, оскільки є засобом індивідуалізації мови літературних героїв. Особливо вдалою є передача мовлення в діалогічній формі. Меншою виразністю виділяється непряма мова, яка використовується в усному й писемному мовленні. Вона стилістично нейтральна, позбавлена експресивності.

На практичних заняттях з сучасної української мови під час опрацювання синтаксису студентами виконано значну кількість граматики-стилістичних вправ (пересічно 36 % від загальної кількості): 1) граматики-стилістичний аналіз текстів різних функціональних стилів; 2) стилістичне експериментування заміни одних синтаксичних конструкцій іншими з метою посилення їх стилістичної виразності; 3) стилістичне конструювання текстів з різними видами присудків, урахуваючи практичне використання цих висловлювань у процесі професійної мовленнєвої діяльності вчителів початкової школи.

Серед граматики-стилістичних вправ, які виконувалися студентами на практичних заняттях і під час само-

стійної роботи, перевага надавалася таким, що передбачають редагування текстів різних стилів і типів (зразки учительського мовлення у різних ситуаціях спілкування, уривки з художніх та наукових текстів тощо); визначення стилю тексту, його характерних особливостей.

Як свідчать результати дослідження, особливої ваги при формуванні стилістичної вправності майбутніх учителів початкової школи слід надавати вправам і завданням, які передбачають стилістичне експериментування, наприклад:

➤ виділіть у тексті сполучникові та безсполучникові складні речення, охарактеризуйте засоби зв'язку між частинами цих конструкцій. Подані речення порівняйте з можливими синонімічними варіантами;

➤ придумайте і запишіть кілька окличних речень з вигуками та словами *хай, що за, який, такий, як, так, куди*, які найчастіше використовують учителі початкової школи в професійному мовленні;

➤ складіть кілька речень, які б по-різному передавали: а) наказ молодшим школярам повідомити батьків про збори; б) прохання принести книжку для куточка позакласного читання; в) пораду: перед виконанням вправи з рідної мови ще раз перечитати правило; перед виконанням домашнього завдання з математики повторити таблицю множення; записувати відгук про прочитану книгу в читацький щоденник. Доцільним, на нашу думку, є використання аудіо- та відеозаписів текстів, які презентують учительське мовлення, з метою визначення синтаксичних засобів, характерних для певного стилю.

Висновки і перспективи подальших наукових пошуків. Отже, формування стилістичної вправності мовлення майбутніх учителів початкової школи під час опрацювання

розділу "Синтаксис" передбачає здійснити систематичне включення відомостей зі стилістики у зміст лекцій та вдосконалення стилістичних умінь і навичок студентів у ході виконання вправ комплексного характеру. Подальші пошуки вбачаємо у вдосконаленні методичного забезпечення всього курсу "Сучасна українська мова", зокрема в його стилістичному спрямуванні.

Список використаних джерел

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис : підруч. / Іван Романович Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
2. *Загнітко А. П.* Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). Ч. 1. / Анатолій Панасович Загнітко. — К., 1996. — С. 8.
3. *Коваль А. П.* Практична стилістика сучасної української мови : навч. посіб. / Алла Петрівна Коваль. — К. : Вид-во при КДУ вид-го об'єднання "Вища школа", 1987. — С. 201–346.
4. *Пономарів О. Д.* Стилістика сучасної української мови : підруч. / Олександр Данилович Пономарів. — К. : Либідь, 1993. — С. 164–235.
5. *Мацько Л. І.* Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько [за ред. Л. І. Мацько]. — К. : Вища школа, 2003. — С. 59–61.
6. *Сучасна українська літературна мова* / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. [за ред. М. Я. Плющ]. — 5-е вид. — К. : Вища школа, 2005. — 439 с.
7. *Сучасна українська літературна мова: зб. вправ : навч. посіб.* / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. — 2-е вид, переробл. і допов. — К. : Вища школа, 2003. — С. 154–274.
8. *Українська мова з методикою навчання в початкових класах. Інтегрований курс* / за ред. А. П. Каніщенко, Г. О. Ткачук. — К. : Промінь, 2003. — С. 5–41.
9. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови : підруч. / Каленик Федорович Шульжук. — К. : Вид. центр "Академія", 2004. — 408 с.